

O fenómeno da ditongación goianesa. Características principais

HELENA POUSA ORTEGA

A fala de Goián, no concello de Tomiño (Pontevedra), caracterízase por un fenómeno insólito no resto do territorio galego: a ditongación do /e/.

Por esta característica, o goianés foi obxecto de varios estudos parciais que focalizaron a ditongación como unha 'curiosidade', e non chegaron a explicar con rigorosidade cales son os seus resultados de xeito global, nin moito menos os confrontaron cos doutras falas galegas veciñas coas que comparte moitas outras solucións lingüísticas.

De xeito resumido tentarei amosar cales son os resultados e as regras particulares que segue esta ditongación, e como a maior parte delas só poden ser explicadas tendo en conta algunhas das evolucións fonéticas que se deron no galego, especialmente a alteración do timbre etimolóxico de *e*, *é*, e *a* e as nivelacións que se produciron no sistema verbal.

1. VARIANTES DO DITONGO

O ditongo crecente que resultou non adoptou unha forma única senón que presenta diversas variantes articulatorias: [jɛ], [ja], [jo]. Estas tres variantes do ditongo fixéronse en distribución complementaria, dependendo do contorno fónico, en especial a vocal final:

-[jɛ] aparece en posición final total ou cando a palabra remata en vocal *-e* ou nas consoantes *-l*, *-s* e *-r*: [pjɛ] (pé), [ljɛβre] (lebre), [mjɛʔ] (mel), [kjɛr] (quere), [djɛð] (dez). E ante consoante palatal: [bjɛʎa] (vella) [parðjɛʎo] (pardal).

-[já] aparece cando a palabra remata nas vocais *-o*, *-a* ou na consoante *-n*: [aβjarto] (aberto), [fjašta] (festa), [kjáj] (quen).

-[jó], de máis escaso rendemento, aparece ante *-u* ([w]): [mjów] (meu), [djów] (deu); aínda que neste mesmo contexto tamén se rexistran as outras variantes: [romjɛw] (romeu), [brjáv] (brea).

2. REGRAS DA DITONGACION DO € NESTA FALA

A ditongación do /€/ nesta fala segue unha regras moi particulares, que están relacionadas con certas evolucións fonéticas ocorridas a nivel galego.

2.1. Ditongación de € (< AE, Ę)

A vocal - procedente de AE, Ę latinos foi a que ditongou de maneira constante nesta fala, cando non sufriu tampouco a nivel galego ningún tipo de alteración:

- **abiarta** (aberta) < APĚRTAM.
- **apiarta** (aperta) < APPĚRTAM.
- **ciaha** (cega) < CAĚCAM.
- **ciarta** (certa) < CĚRTAM.
- **cicrne** (cerne) deriv. de CĚRNĚRE (1)
- **cubiarta** (cuberta) < COOPĚRTAM.
- **diamo** (demo) < DAEMON.
- **dics** (dez) < DĚCEM.
- **fiara** (fera) < FĚRAM.
- **fiasta** (festa) < FĚSTA.
- **fiebre** (febre) < FĚBREM.
- **hiarra** (guerra) < WĚRRRA (2)
- **hriata** (greta) < CRĚPTA.
- **iarba** (herba) < HĚRBAM.
- **liebre** (lebre) < LĚPOREM.
- **miarda** (merda) < MĚRDAM.
- **miel** (mel) < MĚL.
- **niáboa** (néboa) < NĚBULAM.
- **niáboda** (néboda) < NĚPETAM.
- **niata** (neta) < NĚPTAM.
- **piadra** (pedra) < PĚTRAM.
- **piarna** (perna) < PĚRNAM.
- **piarto** (3) (preto) < PRĚTTU.
- **piazza** (4) (peza) < PETTIA.
- **pić** (pé) < PĚDEM.
- **piel** (pel) < PĚLLEM.
- **picste** (peste) < PĚSTEM.
- **priasa** (présa) < PRĚSSA.
- **riacua** (recua) < RĚKBA (do ár. RĀKBA).
- **siarra** (serra) < SĚRRAM.
- **siasta** (sesta) < SĚXTA (HORA).
- **siete** (sete) < SĚPTEM.

(1) S. Buschmann, *Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galizischen (A-F)*, s.v. *CERNĚRE*.

(2) Segundo J. Corominas & J.A. Pascual, *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, s.v. *Guerra*, vén do xermánico oc. Ę > € , e así foi como pasou ó lat. vulg.

(3) No portugués, a forma *preto* pasou a *perto* por metátese. Esta última forma, aínda que escasamente, tamén se rexistra no galego.

(4) O timbre aberto da vocal tónica mantense en galego sen inflexionar polo iode primeiro. Véxase o indicado por J.L. Couceiro Pérez, *El habla de Peás*, Anexo 5 de *Verba*, Santiago, 1976, p. 40, ou M. Taboada Cid, *El habla del valle de Verín*, Anexo 15 de *Verba*, Santiago, 1979, p. 61.

- **tiarra** (terra) < TĒRRAM.
- **viello** (S) (vello) < VĒCLU (< VETULUM).

Ademais destas palabras tamén ditongaron outras, como por exemplo as rematadas en **-ela** (< -ELLAM):

- **amariala** (amarela) < AMARĒLLAM.
- **cadiala** (cadela) < CATĒLLAM.
- **canciala** (cancela) < CANCEĒLLAM.
- **caniala** (canela) < CANNĒLLAM.
- **Fontiala** (Fontela, top.) < FONTANĒLLAM.
- **taramiala** (tarabela) < TRABĒLLAM.

E moitas máis: **centiniala** (do it. *sentinella*), **apalpadiala** (apalpadela), **frehadiala** (fregadela), **lambediala** (lambedela), **picadiala** (picadela), **trabadiala** (trabadela), etc.

2.2. Excepcións á regra anterior

2.2.1. Alteración do timbre de *ε* por influxo metafónico de *-o* final

Nalgúns sustantivos e adxectivos o [ε] mudou para [e] por influxo metafónico do *-o* final, e por esta razón hai moitas palabras que non ditongaron a pesar do seu *AE*, *É* etimolóxico:

<i>medo</i> < MĒTUM	<i>morcho</i> < MURE(M) CAECUM
<i>testo</i> < TĒSTUM	<i>esterco</i> < STĒRCUS

E tamén outras rematadas en **-elo** (< -ĒLLUM):

<i>canelo</i> < CANNĒLLUM	<i>cotobelo</i> < *CUB(I)TUBĒLLUM
<i>novelo</i> < *GLOBĒLLUM	<i>xerele</i> (xurelo) < SAURĒLLUM

De tódolos xeitos, como a metafonía de *-o* sobre *ε* non actuou con moita regularidade (6), hai moitas outras palabras que si ditongaron.

(5) Os efectos dun iode segundo sobre a vocal tónica *ε* foron constantes (*tella, rella...*), coa única excepción de *viello* (vello). A súa ditongación noutros dominios románicos tamén suscita dificultades de interpretación. Para R. Menéndez Pidal, *Manual de gramática histórica española*, Espasa-Calpe, Madrid, 1980¹⁰, p. 57, a forma *viejo* no castelán debe ser por influxo do leonés ou aragonés, dialectos que si ditongaron ante iode (leonés: *vieyo*, aragonés: *viello*). En cambio, para J. Corominas & J.A. Pascual, *D.C.E.C.H.*, s.v. *Viejo*, a razón está en que o *Ē* debeu ditongar antes de que o grupo *CL* tivese tempo de palatalizar e actuar como tal no castelán ou no catalán.

Quizais para explica-la súa ditongación nesta fala poidamos partir dunha base *vello*, con timbre etimolóxico sen alterar por tratarse dunha excepción o grupo *cl*, tal como o explica E. Williams, *Do latim ao portugués. (Fonología e morfoloxía históricas da lingua portuguesa)*, Tempo Brasileiro, Río de Janeiro, 1975³, p.45.

(6) No portugués, segundo S. Da Silva Neto, *História da Língua portuguesa*, Presença/Mec, Río de Janeiro, 1979³, pp. 195-196, o *ε* sen inflexionar en moitas palabras podería explicarse por influencia dun *r* ou *l* seguintes ou ben por analogía cos seus respectivos femininos. Da mesma opinión é J. Inés Louro, "Metafonía do *e* tónico en Portugués", en *Boletim de Filologia*, XVIII, Lisboa, 1959, p.

- **abiar**to (aberto) < APĚRTUM.
- **cubiar**to (cuberto) < COOPĚRTUM.
- **ciar**to (certo) < CĚRTUM.
- **fiar**ro (ferro) < FĚRRUM.
- **infiar**no (inferno) < INFĚRNUM.
- **inviar**no (inverno) < HIBĚRNUM.
- **mial**ro (merlo) < MĚRULUM.

E igualmente outras rematadas en *-elo* (< ĚLLUM):

- **amarial**o (amarelo) < AMARĚLLUM.
- **castial**o (castelo) < CASTĚLLUM.
- **cutial**o (coitelo) < CULTĚLLUM.
- **martial**o (martelo) < MARTĚLLUM.
- **xanial**o (xanelo) < IAN(U)ĚLLUM.

2.2.2. Resultados de *ε* trabado por nasal

Ó igual que nunha grande parte do galego, nesta fala o [ε] etimolóxico pasou a [e] dunha maneira constante por causa do influxo dunha consoante nasal implosiva:

<i>cento</i> < CĚNTUM	<i>dente</i> < DĚNTEM	<i>facenda</i> < *FACĚNDA (7)
<i>pemento</i> < PIGMĚNTUM	<i>merenda</i> < MERĚNDAM	<i>semente</i> < SEMĚNTEM
<i>tempo</i> < *TĚMPUM	<i>tenda</i> < TĚNDAM	<i>testamento</i> < TESTAMĚNTU
<i>renda</i> < *RĚNDITA	<i>valente</i> < VALĚNTEM	<i>vento</i> < VĚNTUM

E en moitos outros sustantivos e adxectivos rematados en *-ento(a)*: *famento*, *ferramenta*, etc.

Con todo, hai uns cantos casos que presentan ditongación do *ε* ante consoante nasal, pero hai que sinalar que veñen coincidindo cos que no galego común manteñen o timbre aberto do [ε] ante esta consoante. Estas excepcións poden explicarse:

- Por ser produto dunha contracción:

riente < *rente* < *reente* < *raente* < RADĚNTE
quiente < *quente* < *queente* < *caente* < CALĚNTEM

- Por tratarse dalgúns pronomes ou adverbios que son máis reacios a calquera tipo de influxo:

alhián < *alguen* < ALIQUĚM
quian < *quen* < QUĚM
tamián < *tamen* < TAM BĚNE
bian < *ben* < BĚNE

110. De tódalas maneiras, o influxo dun *r* ou *l* seguintes parece relativo, posto que hai casos coma *es-terco* que, nas mesmas condicións, si sufriu o influxo metafónico de *-o*. O que si é de destacar é que os casos que presentan ditongo nesta fala veñen coincidindo cos que manteñen o *ε* sen inflexionar no galego (*cadelo*, *coitalo*, etc.). Cf. J.L. Couceiro, *op. cit.*, p. 42 ou M. Taboada, *op. cit.*, p. 59.

(7) Segundo S. Buschmann, s.v. *FACIENDA*.

- Ou formas verbais que non foron afectadas pola consoante nasal:

vian < ven < VĚNIT tian < tɛn < TĚNĚT

2.3. Ditongacións a partir dun *ɛ* non etimolóxico

Nesta fala tamén aparecen ditongadas outras palabras que poden ser explicadas tendo en conta os resultados fonéticos que se dan a nivel galego.

2.3.1. Ditongación dun [ɛ] secundario producto dunha contracción vocálica

- **mie**stre < mēstre < MAGĪSTER
- **coriasma** < coresma < quaresma < quaresma [< QUADRAGĒSĪMA]

E os numerais seguintes:

- **corianta** < corēnta < quareenta < quaraenta < QUADRAGĪNTA
- **sesianta** < sesēnta < seseenta < sesaenta < SEXAGĪNTA
- **setianta** < setēnta < seteenta < setaenta < SEPTUAGĪNTA
- **novianta** < noveenta < noveenta < novaenta < NOVAGĪNTA [< NONAGĪNTA]

Tamén podemos incluír neste apartado o caso de *fie* (fe), se consideramos como indica J. Nunes (8) que o [ɛ] aberto é resultado dunha crase: *fee* > *fɛ*.

2.3.2. Outras ditongacións a partir dun [ɛ] non etimolóxico

Ademais dos casos citados anteriormente, hai outras formas con ditongo nesta fala que poden ser explicadas se temos en conta que algúns vocábulos rematados en *-a* mudaron o timbre do *é* etimolóxico por influxo metafónico (9). É o caso de:

iala < eia < eia < ĪLLAM
aquiala < aquēla < aquēla < * ACCU ĪLLAM
bodiaha < bodega < APOTHĒCAM
boniaca (~ moniaca) (10) < monēca < * BONŃICA
miada < meda (11) < meda < MĚTAM

(8) J.J. Nunes, *Compéndio de gramática histórica portuguesa. Fonética, Morfología*, Livraria Clássica Ed., Lisboa, 1969, p. 47.

(9) O influxo metafónico dun *-a* final é unha das explicacións que se dan para a abertura antietimolóxica do *e* (e tamén do *o*) nalgúns vocábulos do galego e portugués, aínda que non tódolos estudiosos a aceptan como válida. Sexa cal sexa a causa desa mudanza de timbre, o que nos interesa neste caso é que as palabras que sufriron o cambio a nivel dialectal galego veñen coincidindo coas que ditongaron no goianés.

(10) Segundo J. Corominas & J.A. Pascual, *D.C.E.C.H.*, s.v. *Muñeca*. Con relación ó timbre desta palabra, só puiden consultar no *ALGa* o castelanismo *muñeca*, que se rexistra con [ɛ] practicamente en todo o galego.

(11) Segundo os datos consultados no *ALGa*, en falas próximas a esta *meda* ten timbre aberto.

2.3.3. Formas que presentan ditongo a teñen \bar{E} , \check{I} no seu étimo

O ditongo nas palabras seguintes necesita unha explicación independente en cada caso, pero é de destacar que en todos eles podemos partir dunha realización [ɛ] segundo se rexistra a nivel galego:

- **nieve** (neve) < NĪVEM. Polo seu timbre aberto no galego e portugués e o seu tratamento noutros dominios románicos hai que partir dunha base **neve* lát. vulg., probablemente por influxo de NĒBULA (12).

- **bierce** (berce) < *BERTĪUM. A forma *bierce* rexistrada con timbre aberto no galego (13) pode deberse ó influxo do *r* seguinte sobre a vocal.

- **criado** (credo) < CRĒDO. O ditongo nesta fala pode explicarse a partir da forma *credo* con timbre aberto en galego, igual que outros latinismos e cultismos introducidos pola Igrexa.

- **criaho** (crego) < CLĒRICUM. A forma *crego* tamén permite explica-lo resultado con ditongo nesta fala.

- **lierme** (lesma) < *LĪMACE. A ditongación pode explicarse a partir de *lesme* ~ *lerme*, con timbre aberto segundo rexistramos (14).

- **papiel** (papel) do cat. *paper* (< PAPHYRUS). O ditongo pode explicarse a partir de *papel*, con timbre aberto no galego por analoxía con outras palabras rematadas en *-el*.

- **perrexiel** (perexil) do prov. *peresilh* (do gr. petrosélinon). Igual ca no caso anterior, podemos partir dunha forma rematada en *-el* con timbre aberto (*pirixel* e outras variantes) (15).

2.4. Ditongación de castelanismos

Por tratarse de palabras de entrada moito máis recente, non podemos asegurar con certeza se se trata de ditongos analóxicos, por acomodación a outros resultados xa existentes en contextos semellantes, ou se en realidade sufriron a ditongación a partir dunha base con timbre aberto, do mesmo xeito ca outras palabras patrimoniais. Tal é o caso de:

- **ciahas** (cellas), nas falas máis occidentais do galego, esta palabra aparece documentada con timbre aberto, mesmo cando se trata dun castelanismo: *cellas*, *cehas*, *cexas* (16).

- **ieres** (es), o ditongo tamén se corresponde cunha realización [ɛ] no galego.

(12) J. Corominas & J.A. Pascual, *D.C.E.C.H.*, s.v. *Nieve*.

(13) Datos consultados no *ALGa*.

(14) *Ibidem*.

(15) *Ibidem*.

(16) *Ibidem*.

- **ochianta** (oitenta), pode tratarse dun ditongo analóxico do que aparece noutros numerais (cf. *corianta*, *sesianta*, *setianta* e *novianta*), ou ben dunha ditongación a partir de *och nta*, con timbre aberto no galego.

- **sartiàn** (sartén), neste caso estamos ante o mesmo problema pois o castelanismo *sarten* tamén se pronuncia con timbre aberto no galego, por analoxía con outros elementos léxicos rematados en *-n*, xa existentes nesta lingua.

2.5. Ditongación de formas átonas

Como as conxuncións son consideradas partículas átonas, atopámonos con dous casos que saltan as regras da ditongación só en posición tónica.

-**ie** ('e') < **ĚT**. A forma ditongada [je] aínda que é moi frecuente, non é a única realización que se rexistra nesta fala. As razóns da súa ditongación non está moi claras, pero quizais haxa que ter en conta que algunhas partículas son practicamente tónicas en determinadas posicións sintácticas (17).

-**piero** (pero) < **PĚR HOC**. A realización con ditongo non é a máis frecuente, pero as poucas veces que a rexistramos a conxunción ten un valor intensivo ou é usada para introducir un período oracional, relacionando o que xa se dixo co que se vai dicir. A súa ditongación pode deberse probablemente a unha maior tonicidade en determinados contextos.

2.6. Ditongacións no sistema verbal

O sistema verbal é o que mellor demostra como os resultados desta fala, a pesar da ditongación, non se afastan no esencial das solucións propias do galego común, tanto no que respecta á vocal temática coma á vocal radical.

2.6.1. A vocal radical (VR)

Os verbos regulares que teñen *e* como vocal radical presentan os seguintes resultados:

Primeira conjugación

Por unha parte, hai verbos que presentan alternancia entre as formas rizo-tónicas e arrizotónicas porque é un ditongo nas primeiras e [e] nas segundas. E, por outra, verbos que non a presentan ben porque a vocal radical é sempre un [e] ou hai un ditongo en todo o paradigma.

(17) Unha das características do leonés é a ditongación desta partícula considerada normalmente como átona. Para R. Menéndez Pidal, *op. cit.*, p. 337, a conxunción copulativa **ĚT** era en castelán xeralmente átona, pero tónica no leonés, de aí os ditongos *ye ~ ya*, e o mesmo en castelán primitivo cando se consideraba acentuada por estar xunto a un enclítico. L. López Santos opina en "La dip-tongación en leonés", *Archivum*, X, Oviedo, 1960, pp. 309-311, que a conxunción **ĚT**, xeralmente átona, pasaba a ser tónica en principio de frase ou cando ía repetida, e por iso no leonés houbo un dobre resultado: *ye ~ y*.

Nos verbos que presentan alternancia, as formas verbais rizotónicas que teñen a vocal *a* ou *o* en sílaba final (p1, p2, p3 e p6 do Pr. ind.) presentan a variante do ditongo [ja], e cando teñen a vocal *e* (p1, p2, p3 e p6 do Pr. subx. e p2 do Imp.), o resultado é [jɛ] ~ [jɛ̃].

LEVAR

INDICATIVO					
pres.	imperf.	perf.	plusc.	fut.	fut.pret.
liavo liavas liava levamos levais liavan	levaba levabas levaba levábamos levábais levaban	levei levaste levou levamos levastes levaron	levara levaras levara leváramos levárais levaran	levarei levarás levará levaremos levareis levarán	levaría levarías levaría levaríamos levaríais levarían
SUBXUNITIVO		IMPERATIVO		FORMAS NOMINAIS	
pres.	imperf.				
lieve lieves lieve levemos leveis lieven	levase levases levase levásemos leváseis levasen	liava levai		inf. levar xer. levando part. levado	

Segundo o modelo de *levar* conxúganse outros verbos con AE, E no seu étimo: *atravesar*, *cehar*, *enterrar*, *hobernar*, *acertar*, *prestar*, *sehar*, etc. E o mesmo ocorre noutros que teñen Ē, Ī como *esperar* (< SPĒRARE), *frehar* (< FRĪCARE), *pehar* (< PĪCARE), *pensar* (< PĒNSARE), *rehar* (< RĪGARE), *respetar* (< RESPĒCTARE), *asosehar* (< *SESSĪCARE), etc.

Para estes últimos casos cabe pensar en dúas posibles explicacións: unha, que por un proceso analóxico, os verbos que non tiña *E* no radical se asimilasen ós resultados dos verbos con ditongo nas formas rizotónicas, ó igual ca sucedeu no leonés ou castelán; e outra, que primeiramente a vocal radical pasara de [e] > [ɛ] por analogía con outros verbos, e a partir de aí se producise a ditongación nas mesmas condicións.

Outros verbos da CI, en cambio, non presentan esta alternancia porque teñen [e] como vocal radical en tódalas formas. É o caso de *chehar*, *alegrar*, *aconsellar*, *merendar*, *cheirar*, *ordenar*, *sementar*, etc.

Por outra parte, hai tamén un reducido número de verbos que non presentan alternancia por presentaren ditongo en todo o seu paradigma; é o caso de *asientar*, *apiestar* e *quientar*.

INDICATIVO					
pres.	imperf.	perf.	plusc.	fut.	fut. pret.
quianto quiantas quianta quiantamos quiantais quiantan	quientaba quientabas quientaba quientábamos quientábais quientaban	quientei quientaste quientou quientamos quientastes quientaron	quientara quientaras quientara quientáramos quientárais quientaran	quientarei quientarás quientará quientaremos quientareis quientarán	quientaría quientarías quientaría quientaríamos quientaríais quientarían
SUBXUNTIVO		IMPERATIVO		FORMAS NOMINAIS	
pres.	imperf.	quianta quientai		inf. quientar xer. quientando part. quientado	
quiente quientes quiente quientemos quienteis quienten	quientase quientases quientase quientásemos quientáseis quientasen				

Segunda conjugación

Os verbos que teñen *e* como vocal radical presentan nesta fala unha alternancia entre un ditongo [je] (na p2, p3 e p6 do Pr. ind.) / [e] no resto.

FERVER

INDICATIVO					
pres.	imperf.	perf.	plusc.	fut.	fut.pret.
fervo fierves fierve fervemos ferveis fierven	fervía fervías fervía fervíamos fervíais fervían	fervín ferveste ferviu fervemos fervestes ferveron	fervera ferveras fervera fervéramos fervérais ferveran	ferverei ferveras fervirá fervéremos fervereis fervarán	fervería ferverías fervería fervéramos fervérais ferverían
SUBXUNTIVO		IMPERATIVO		FORMAS NOMINAIS	
pres.	imperf.	ferve fervei		inf. ferver xer. fervendo part. fervido	
ferva fervas ferva fervamos fervais fervan	fervese ferveses fervese fervésemos fervéseis fervesen				

Igual có modelo anterior conxúganse outros verbos que tiñan *E* no seu étimo como *perder, tender, tremer, etc.* e outros que non o tiñan como *beber, me-*

ter, prender, temer, vender, etc.. E tamén os verbos incoativos en *-ecer* (18), como merecer, aborrecer, parecer, etc.

Unicamente os verbos *crer, ler* (19) e *deber* (20) non presentan alternancia vocálica entre as formas rizotónicas, porque teñen sempre [e]. Tampouco a teñen *quiecer* e *esquecer* (21), pero nestes casos é porque presentan un ditongo mesmo nas formas arrizotónicas.

pres. ind.	pres. subx.	imp.
creo	crea	cre
cres	creas	
cre	crea	crende
cremos	creamos	
crendes	creais	
cren	crean	

pres. ind.	pres. subx.	imp.
quiaz	quiaza	quiece
quieces	quiazas	
quiece	quiaza	quiecci
quieceremos	quiezamos	
quieceréis	quiezais	
quieceren	quiazan	

Como se pode observar no seguinte cadro, os diferentes resultados da vocal radical no galego común e no goianés son semellantes a pesar da ditongación que presenta esta fala.

(18) A alternancia dos verbos en *-ecer* non resulta estraña, pois segundo sinala F. Fernández Rei, *O verbo. Contribución á dialectoloxía galega*, Tese de doutoramento, Univ. de Santiago, 1979 (inédita), p. 27, nalgúns puntos do galego estes verbos acomodáronse analoxicamente ós outros da CII.

(19) Este verbo tamén ten outro paradigma con ditongo analóxico dos outros verbos da CII: *leo, lies, lie, lemos, leis, lien*.

(20) Ademais deste paradigma, que é o máis común, rexistramos outro que se caracteriza por ter un ditongo [je] como vocal radical (na p2, p3 e p6 do Pr. ind.) e [ja] como VT no tema de perfecto: *diebes, diebe, dieben / dubiara...*

(21) O que hai que destacar é que estes dous verbos con ditongo, no galego manteñen sempre aberto o timbre da vocal radical (*quiecer, esquecer*). Véxase o indicado por A. Santamarina en *EL verbo gallego*, Anexo 4 de *Verba*, Santiago, 1974, p. 13.

SEGUNDA CONXUGACIÓN (vocal radical e)

T.	P.	galego común	goianés
P r e s. I n d.	p1	[e] (bebo)	[e] (bebo)
	p2	[ɛ] (bebes)	[jɛ] (biebes)
	p3	[ɛ] (bebe)	[jɛ] (biebe)
	p4	[e] (bebemos)	[e] (bebemos)
	p5	[e] (bebedes)	[e] (bebeis)
	p6	[ɛ] (beben)	[jɛ] (bieben)
P r e s. S u b x.	p1	[e] (beba)	[e] (beba)
	p2	[e] (bebas)	[e] (bebas)
	p3	[e] (beba)	[e] (beba)
	p4	[e] (bebamos)	[e] (bebamos)
	p5	[e] (bebades)	[e] (bebais)
	p6	[e] (beban)	[e] (beban)
I m p.	p2	[e] (bebe)	[e] (bebe)
	p5	[e] (bebede)	[e] (bebei)

O que máis destaca é que os resultados ditongados desta fala coinciden totalmente coas formas que teñen a vocal radical aberta no galego. Por iso creo que para poder efectuarse a ditongación primeiro tiveron que darse unha serie de nivelacións analóxicas entre os verbos da CII (22). Os poucos verbos que son excepción á regra non resultan estraños, pois tamén veñen coincidindo cos que non presentan dita alternancia a nivel galego.

Terceira conxugación

Polo que se refire ós verbos da CIII, os que teñen *e* como vocal radical, tipo **advertir**, non presentan ningunha particularidade especial pois, ó igual ca no resto do galego, trocan o [e] en [i] nas formas rizotónicas do Pr. ind., Imp. e todo o Pr. subx.

(22) Segundo A. Santamarina, *op. cit.*, p. 32, a orixe desta alternancia vocálica está en certos verbos que tiñan *Ē, Ō* como vocal radical, e que foron inflexionados na p1 do Pr. ind. e todo o subx. por un iode orixinario que non era outra cousa que a vocal temática en latín. A partir destes verbos déronse unha serie de nivelacións analóxicas entre os verbos que pertencen á CII actual, salvo nuns cantos casos coma *ler, creer, deber e ver*.

ADVERTIR

pres. ind.	pres. subx.	imperativo
advirto advirtes advirte advertimos advertís advirten	advirta advirtas advirta advirtamos advirtais advirtan	advirte advertí

Conforme ó modelo anterior conxúganse verbos como **divertir, preferir, medir, pedir, vestir**, etc. Tamén o seguen outros verbos como **sentir e sehir**: *sinto, sintes, sinte, sentimos, sentís, sinten/ sinta, sintas, sinta, sintamos, sintais, sintan / sinte, sentí*.

Só *servir e mentir* presentan uns resultados especiais no Pr. ind.:

pres. ind.	pres. subx.	imperativo
sirvo sirves sirve servimos servís sirven	sirva sirvas sirva servimos servais sirvan	sirve serví

pres. ind.	pres. subx.	imperativo
minto mientes miente mentimos mentís mienten	mint mintas mint mentamos mentais mintan	mint mentí

Para explica-los resultados destes dous verbos con [i] na p1, ditongo [jɛ] na p2, p3 e p6, e [e] na p4 e p5 do Pr. ind., temos que partir necesariamente dunha base con triple alternancia na vocal radical, tal como se estableceu no galego (23): *sirvo, sirves, serve, servimos, servides, serven*.

Ademais destes paradigmas, que teñen xa moi pouca vitalidade, estes verbos teñen outro con alternancia de dous membros soamente ([i]/[e]): *sirvo, sirves, sirve, servimos, servís, sirven; minto, mintes, minte, mentimos, mentís, mienten*. Estes

(23) Esta triple alternancia ([i]/[ɛ]/[e]) nalgúns verbos en *e...ir*, segundo indica A. Santamarina, *op. cit.*, pp. 35-36, é debida á evolución sufrida pola vocal latina *Ī* seguida de iode (e o mesmo para algúns verbos con *Ō*) que, nunha primeira fase, fechou un grao: "servo" (< servio) / "sirves" (< servís), dando lugar a unha alternancia de dous membros no galego antigo. Posteriormente fechou en *i* por nivelación do vocalismo radical a partir das formas arrizotónicas (/sirb/) maioritarias. As formas /serb/ resistiron máis tempo ó efecto nivelador por analogía, e aínda se manteñen no galego actual.

resultados seguramente se deben a que as formas minoritarias con ditongo foron asimiladas polas maioritarias con [i] no radical.

2.6.2. A vocal temática (VT):

A VT dos perfectos fracos da CII resulta ben diferente á VT dos perfectos fortes. Nos perfectos fracos da CII a VT é sempre [e], coma no resto do galego: *bebemos, bebestes, beberon*; en cambio, nos verbos irregulares con tema de perfecto (T^o) diferente ó tema de presente é un ditongo: *pudiamos, puidestes, puidaron*.

Estes resultados diferentes poden observarse no cadro seguinte:

Resultados da VT no Tema de Perfecto

		galego común		goianés	
		Pf. fracos	Pf. fortes	Pf. fracos	Pf. fortes
P r e t.	p1	-i- (comín)	-e- (-o-) (souben)	-i- (comín)	-e- (-o-) (supen)
	p2	-i-(-e-) (comiches)	-e- (soubeches)	-e- (comeste)	-je- (supieste)
	p3	-e- (-i) (comeu)	-o- (-e-) (soubo)	-i-(-jo-) (comiu)	-o- (supo)
	p4	-e- (comemos)	-e- (soubemos)	-e- (comemos)	-ja- (supiamos)
	p5	-e- (comestes)	-e- (soubestes)	-e- (comestes)	-je- (supiestes)
	p6	-e- (comeron)	-e- (souberon)	-e- (comeron)	-ja- (supiaron)
P r e t.	p1	-e- (comera)	-e- (soubera)	-e- (comera)	-ja- (supiara)
	p2	-e- (comeras)	-e- (souberas)	-e- (comeras)	-ja- (supiaras)
	p3	-e- (comera)	-e- (soubera)	-e- (comera)	-ja- (supiara)
	p4	-e- (comeramos)	-e- (souberamos)	-e- (coméramos)	-ja- (supiáramos) ^o
	p5	-e- (comerades)	-e- (souberades)	-e- (comérais)	-ja- (supiárais)
	p6	-e- (comeran)	-e- (souberan)	-e- (comeran)	-ja- (supiaran)
I m p e r f.	p1	-e- (comese)	-e- (soubese)	-e- (comese)	-je- (supiese)
	p2	-e- (comeses)	-e- (soubeses)	-e- (comeses)	-je- (supieses)
	p3	-e- (comese)	-e- (soubese)	-e- (comese)	-je- (supiese)
	p4	-e- (comesemos)	-e- (soubesemos)	-e- (comésemos)	-je- (supiésemos)
	p5	-e- (comesedes)	-e- (soubesedes)	-e- (coméseis)	-je- (supiéseis)
	p6	-e- (comesen)	-e- (soubesen)	-e- (comesen)	-je- (supiesen)

Para explica-lo ditongo só nos perfectos fortes fronte á VT [e] dos perfectos fracos, tamén temos que partir necesariamente dunha fase, cronoloxicamente difícil de precisar, na que xa estivese nivelada a VT dos perfectos da CII coa do tema de presente coma na maior parte do galego (24), se non non se entende como a ditongación só afectou a unhas formas verbais e non a outras.

3. CONCLUSION

Por tratarse dun fenómeno illado, resulta complexo poder demostrar cal é a súa orixe ou finalidade. De tódalas maneiras, á vista das regras que presenta esta ditongación, dubido que sexa froito dunha suposta colonización leonesa tal como sostén M. Fernández Rodríguez (25). Máis ben creo que hai que considerala como unha ditongación orixinada *in situ* e dentro do propio sistema lingüístico galego.

En primeiro lugar, porque non sufriron a ditongación aquelas formas inflexionadas por un *-o* final (*medo*) ou por un *n* implosivo (*tempo*).

En segundo lugar, porque si o fixeron outras formas nominais afectadas, a nivel dialectal, polo influxo metafónico de *-a* final (*iala, miada...*), ou teñen timbre aberto en todo o territorio galego (*coriasma, criaho, papel...*), mesmo cando son castelanismos (*sartián, ieres...*).

E, en terceiro lugar, porque soamente ditongou a vocal radical nos verbos da CII (*biebes, biebe, bieben*) así como a VT nos perfectos fortes (*anduviamos, pudiamos, supiamos...*), xustamente naqueles casos en que temos un [ɛ] no galego común.

Os resultados sinalados, algúns totalmente paralelos ás falas máis occidentais galegas, nada teñen que ver cos do leonés que segue as súas propias regras ben diferentes ás desta fala (26). Tampouco teñen ningún parecido coas que se deron en parte do territorio portugués, agás a ditongación do nalgunhas falas do norte (Barcelos, Póvoa de Varzim,

(24) Segundo di A. Santamarina *op. cit.*, pp. 54-61, a vogal temática no tema de perfecto dos verbos da CII, que ten a súa orixe nun sufixo *IS* + *consoante*, *ER* + *vocal* (Ī para a p1, I para a p3 e p4) e que veu dar foneticamente e, debeu ser [ɛ] polo menos nunha etapa común ós romances hispánicos. Que o timbre debeu ser aberto demostrano os casos de ditongación no aragonés ("vendíemos", "vendíez", "vendieron"), no leonés ("xuncíemos", "corríemos", "corríestes") e no castelán antigo ("vencíemos", "vencíestis"), así como o seu mantemento en zonas conservadoras do galego exterior: "vendemos", "vendestes", "venderon" / "vendera" / "vendese". No resto do galego, hoxe só conservan a VT aberta os perfectos fortes porque nos fracos pasou a [e] por uniformización co tema de presente.

(25) M. Fernández Rodríguez en "El habla de Goyán", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXIV, 1969, pp. 194-205, supón que "la zona donde se produce dicho fenómeno ha sido objeto de una colonización por gentes lejanas en los primeros siglos de la Reconquista, las cuales (...) deberían proceder de las tierras de Asturias o León..."

(26) Unha comparación pormenorizada entre as regras seguidas pola ditongación leonesa fronte á desta fala pode consultarse no meu traballo *A fala de Goyán. Estudio descriptivo*, Memoria de Licenciatura, Univ. de Santiago, 1987 (inérita), pp. 67-79.

Caminha, Melgaço, etc.), pero como os datos recollidos son escasos non se pode establecer unha relación clara e directa entre elas e a do goianés (27).

Ademais, polo feito de que primeiramente se deran as nivelacións verbais e as alteracións do timbre de *e*, *e* coma no galego, tamén hai que supor que se trata dunha ditongación que non puido producirse nunha etapa moi antiga, e mante-la súa actividade de xeración en xeración ata poder afectar a palabras de entrada máis recente na lingua (cultismos, castelanismos, etc.).

A hipótese de que se trata dunha ditongación recente orixinada *in situ* é a que me parece máis sostible de momento. De tódolos xeitos, queda aberto o camiño para posteriores investigacións que se baseen en datos históricos e cronolóxicos máis precisos.

(27) *Ibidem*, pp. 79-88.